

УДК 159.9423.2.–053.6

Г 85

Андрій ГРИНЕЧКО

ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ НА ПРОЦЕС САМОВИЗНАЧЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті досліджується проблема залежності між явищами самовизначення та тривожності в середовищі школярів-підлітків. Наводиться порівневий аналіз сформованості особистісного самовизначення в дітей з різним рівнем прояву тривожності. Емпірично досліджуються явища особистісної, ситуативної, шкільної тривожності, особистісної ідентичності, цінностей та ціннісно-мотиваційних типів у школярів підліткового віку. Акцент ставиться на характерні рівні становлення ідентичності та сформованості особистісних цінностей у підлітків з підвищеним рівнем тривожності.

Ключові слова: *тривожність, особистісне самовизначення, ідентичність, термінальні цінності, інструментальні цінності, ціннісно-мотиваційний тип.*

Постановка проблеми. Новітні тенденції психологічних досліджень диктують потребу формування цілісної психологічної теорії розвитку особистості. Особливої актуальності вони набувають у зв'язку з вивченням питань особистісного становлення, розвитку і самовдосконалення. У цьому контексті науковці часто звертаються до поняття “самовизначення” як однієї з центральних категорій учення про особистість. Однак сучасний погляд на питання детермінації самовизначення все більше пов'язується з афективними детермінантами, які визначають зміст, механізми та напрями становлення особистісних

структур. Отже, важливо дослідити основні характеристики взаємовпливу між самовизначенням і таким афективним проявом особистості, як тривожність. Крім того, варто акцентувати увагу на віковому аспекті розгляду досліджуваних явищ, адже готовність до самовизначення, яка формується у підлітковому віці, на наш погляд, тісно пов'язана з емоційними тенденціями самосприйняття, що супроводжують цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології інтерес до проблеми самовизначення посилюється в 70 – 80-х рр. ХХ ст. Дослідження у сфері психології самовизначення характеризуються теоретичною та прикладною багатоаспектністю. Підтвердження цього факту ми знаходимо у наукових розвідках В. Гулякіної, М. Боришевського, В. Журавльова. Впродовж останніх років найбільш вагомими науковими розробками у цій сфері є такі: домагання особистості як спосіб вибудовування нею власного майбутнього (О. Кляпець [3]), соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді (Л. Лепіхова [6]), психологічне підґрунтя професійного самовизначення старших школярів (І. Савченко [12]), життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості (Т. Титаренко [13]).

У дослідженнях феномену самовизначення характерною є тенденція щодо виведення цієї проблеми на широкий міждисциплінарний рівень. Так, на перетині психології та філософії дослідженням самовизначення займались С. Рубінштейн (самовизначення як самодетермінація) [11] та Е. Фромм (постійність екзистенційного пошуку та вибір людиною самої себе) [14]; у контексті взаємодії психології та соціології аналізуються теорії М. Вебера (прояви соціального статусу та його критерії) [1] та Т. Парсонса (теорія соціальної дії) [10]. Традиційно психологічним можна назвати тлумачення феномену самовизначення А. Маслоу на основі ієрархічної теорії людських потреб [7].

Психологічні теорії тривожності демонструють багатогранність її проявів. Підтверджуючи цей факт дослідженнями Ф. Березіна, Л. Божович, К. Ізарда, А. Прихожан, Ч. Рікрофта, Ч. Спілбергера,

С. Серазона, З. Фрейда, Ю. Ханіна, ми знаходимо їх продовження у новітніх наукових розвідках. Серед останніх слід виділити дослідження явища аутомортальної тривожності (Т. Гаврилова [2]), танатичної тривожності у період дорослішання (В. Кучерявець [4]), проблеми співвідношення захисних механізмів особистості та тривожності (В. Нестеренко [8]), психологічної допомоги дітям з тривожними станами (Я. Омельченко [9]).

Незважаючи на значний науковий доробок щодо досліджуваних конструктів, питання їх взаємовпливу не були теоретично обґрунтовані та вивчені.

Суть досліджуваної нами проблеми знаходить відображення у тематичному плані науково-дослідницької роботи кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Психологічні особливості формування цінностей молоді в контексті трансформаційних суспільних процесів” та зумовлена впровадженням Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2009 – 2015 рр. (Постанова Кабінету Міністрів України № 41 від 28.01.2009 р.).

Мета статті полягає в порівневому аналізі особливостей особистісного самовизначення та його проявів у підлітків з різними рівнями тривожності. Поставлена мета зумовлює такі цілі дослідження: виявити рівень особистісної та ситуативної тривожності в осіб підліткового віку; діагностувати рівень шкільної тривожності; дослідити рівень сформованості особистісної ідентичності; проаналізувати домінуючі тенденції в ціннісних установках підлітків; відстежити залежність між високим рівнем тривожності та особливостями самовизначення діагностованих підлітків.

Феномен межових психічних станів, яким, безперечно, є стан підвищеної тривожності, завжди цікавив дослідників. Тривожний тип особистості К. Леонгард [5] помістив у власну класифікацію акцентуацій характеру, хронічна пароксизмальна тривожність (панічний розлад) входить до міжнародної медичної класифікації психічних розладів. Окремі представники психоаналітичного напрямку (А. Фройд, З. Фройд, К. Хорні) вважають стан хронічної тривоги передвісником

неврозів та нав'язливих станів. З огляду на це, спектр поширення цього феномену є достатнім, щоби говорити про нього як про актуальну проблему психічного розвитку індивіда.

У контексті наведених аргументів нами було проведене дослідження особливостей прояву самовизначення та тривожності у підлітковому середовищі. Вибірку склали 55 учнів 8 – 9 класів. Її гетерогенний характер визначається статево-віковим розподілом досліджуваних.

Для виявлення рівня ситуативної та особистісної тривожності ми використали шкалу тривожності Ч. Спілбергера. Розглянемо отримані результати. Середній показник особистісної тривожності учнів 8-го класу становив 2,7; ситуативної – 2,8. Щодо учнів 9-го класу варто вказати, що середній показник їх особистісної тривожності становив 2,8; ситуативної – 2,9. Ці дані свідчать про те, що як особистісна, так і ситуативна тривожності, перебувають на середньому рівні з помітною тенденцією до збільшення у старшому підлітковому віці. На нашу думку, це зумовлено соціальною ситуацією розвитку учнів у 9-му випускному класі.

Порівневі результати застосування методики показали, що в 25% досліджуваних спостерігається підвищений рівень особистісної тривожності, який слід вважати властивою рисою особистості. Щодо ситуативної тривожності, то серед досліджуваних підвищений рівень траплявся приблизно у третини респондентів. 43% досліджуваних мають середній показник особистісної тривожності. Аналогічний рівень ситуативної тривожності (48%) властивий досліджуваним підліткам. Низький рівень особистісної тривожності спостерігався в 31% респондентів. Учні з таким самим рівнем ситуативної тривожності – 20% від вибірки досліджуваних.

Помітно, що показники тривожності у підлітків розподілені досить рівномірно. Домінуючим рівнем тривожності, – як ситуативної, так і особистісної, – є середній. Це зумовлено тим, що певний рівень тривожності – природна і необхідна особливість активності в цьому віці. У кожної людини існує свій оптимальний і базовий рівень тривожності – це так звана корисна тривожність. Низькі та високі

показники тривожності можна пояснити умовами життєдіяльності школярів, особливостями навчання та соціальної взаємодії з навколишніми.

Для виявлення шкільної тривожності ми використали методику дослідження шкільної тривожності Б. Філіпса. Вона спрямована на виявлення таких показників: 1) загальна тривожність у школі; 2) переживання соціального страху; 3) фрустрація потреби в досягненні успіху; 4) страх самовираження; 5) страх ситуації перевірки знань; 6) страх не відповідати очікуванням навколишніх; 7) низька фізіологічна опірність стресу; 8) проблеми й страхи у взаєминах з учителями.

Пріоритетним завданням ми вважали відображення відсоткової частки прояву кожного параметра тривожності у вибірці досліджуваних. Домінуючим виявився страх самовираження (43,6% респондентів), на другому місці за рівнем прояву – страх не відповідати очікуванням навколишніх (42,8% респондентів). У 40,4% досліджуваних проявились проблеми і страхи у взаєминах з учителями.

Отримані результати дали підстави для поділу досліджуваних на групи за рівнем тривожності. Так, до групи з підвищеним рівнем особистісної тривожності увійшли 14 осіб, з середнім рівнем – 23, а з низькою тривожністю – 18 учнів. Отже, ми брали до уваги розгляд тривожності як властивості особистості (особистісна тривожність). За тестом тривожності Б. Філіпса важливими для нас були результати за такими шкалами, як страх самовираження (16 осіб), страх не відповідати очікуванням навколишніх (13 осіб), проблеми і страхи у взаєминах з вчителями (11 осіб).

Дослідження складових процесу самовизначення ми розпочали з застосування методики МІЛП, спрямованої на виявлення особистісної ідентичності (розробка Московського психолого-соціального інституту). Отримані результати дали підставу констатувати, що майже третина групи (32,5%) мають виражену дифузну ідентичність, яка розглядається як статус, при якому немає чітких цілей, цінностей і переконань. Майже половина вибірки зупинилася на стадії кризи ідентичності – “мораторію” (48%). Незначна частина опитаних мають рівень досягнутої

позитивної ідентичності (13,5%). Майже 6% – особи з псевдо-позитивною ідентичністю.

Співвідношення рівнів ідентичності та даних за шкалою тривожності Ч. Спілбергера відображено на рис. 1.

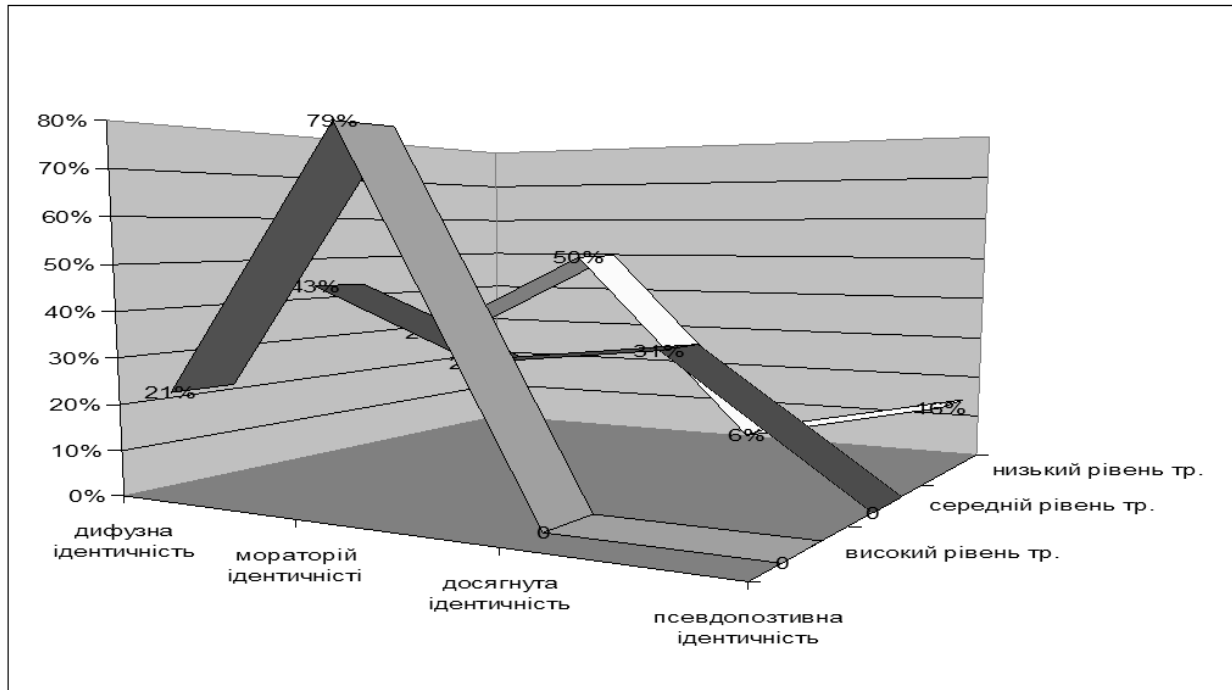

Рис. 1. Рівні тривожності та ідентичності

Для дослідження домінуючих цінностей, які є складовими структури процесу самовизначення підлітків, ми застосували підхід до вивчення цінностей Ш. Шварца. Ми припустили, що в осіб з підвищеним рівнем тривожності спостерігатиметься конфлікт у цінностях, зокрема між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами. Згідно з отриманими результатами, найбільші розбіжності у вибірці досліджуваних пов’язані з ціннісно-мотиваційними типами, які містять в основному інструментальні цінності.

Найбільш високі значення (середній бал більше 5,0) у вибірці мають:

– із списку термінальних цінностей: безпека сім’ї, свобода, насолода життям, існування мети в житті, кохання як глибока емоційна і духовна близькість, близькі надійні друзі.

– із списку інструментальних цінностей: самостійність, цілеспрямованість, вірність друзям, групі, життєрадісність, компетентність, професійність, здоров'я, успіх.

Найбільш низький бал (середня оцінка менше 3,5) отримали:

– серед термінальних ціннісних переваг: соціальна влада, що розглядається як панування над іншими людьми, влада як право керувати, духовність (домінування духовної, а не матеріальної сторони життя);

– із списку інструментальних цінностей: покірність, відвага (пошук пригод, ризику, небезпеки), захист навколишнього середовища, впливовість, слухняність, доброзичливість (робота на благо інших), благочестя (прийняття релігійних вірувань і переконань).

Проаналізувавши отримані групи цінностей з погляду їх конфліктності, слід відзначити, що вони утворюють чотири поєднання мотиваційних типів, які займають за відношенням один до одного конфліктну позицію.

До однієї групи потрапили цінності з типів “традиції” і “володіння собою”, які протиставляються одне одному (так само як і “повнота життєвих відчуттів” протилежна “конформності”, “традиціям” і “безпеці”). Спостерігається деяка опозиція між утвердженням власних незалежних поглядів і дій індивіда та збереженням традицій, захистом стабільності, незмінності суспільства. “Універсальні цінності” і “доброзичливість” опонують “силі” і “досягненню”, оскільки прийняття інших як рівних і доброзичливе ставлення до їх добробуту важко поєднуються з переслідуванням власних цілей і домінуванням. “Духовність” протиставляється “силі”, оскільки пошук цінностей серед того, що не властиве в буденній реальності, протилежне прагненню до тілесних і матеріальних винагород.

Порівняльний аналіз даних за методиками Ш. Шварца та Ч. Спілбергера відображений в таблиці 1.

Складові процесу самовизначення, такі як ціннісні орієнтації особистості, її індивідуальні пріоритети, мотиваційний тип та, врешті, тип особистісної ідентичності ми співвідносили з типами та рівнями тривожності. Оскільки нас найбільше цікавили підлітки з

підвищеним рівнем тривожності, то пріоритетним для нашого дослідження стало доведення гіпотези про те, що у підлітків з високим рівнем тривожності спостерігаються труднощі в процесі самовизначення.

Таблиця 1

**Співвідношення рівнів тривожності
та ціннісно-мотиваційних типів**

Рівень тривожності	Переважаючий ціннісно-мотиваційний тип										Відсоток осіб з конфліктом цінностей
	Володіння собою	Повнота життєвих відчуттів	Гедонізм	Досягнення	Сила	Безпека	Конформність	Традиції	Доброзичливість	Універсальні цінності	
Підлітки з високим рівнем тривожності	1	–	–	1	–	3	4	1	3	1	95%
Підлітки з середнім рівнем тривожності	4	2	1	3	1	3	–	5	–	4	45%
Підлітки з низьким рівнем тривожності	2	4	1	4	5	1	–	–	–	1	55%

Дослідження тривожності (Ч. Спілбергер) показало, що у вибірці з 55 школярів підліткового віку 33% (14 осіб) характеризуються підвищеним рівнем тривожності. Зіставляючи ці результати з даними рівнів самовизначення, ми констатували, що в 79% респондентів з підвищеним рівнем тривожності спостерігається мораторій ідентичності. На стадії початку підліткового віку цей факт не викликає подиву, адже в цей час починається чергова вікова криза. У такій кризі особистість постійно шукає вихід з неї, випробовуючи різні варіанти. Для “мораторію” характерний високий рівень тривожності як

переживання за власне майбутнє, складні та диференційовані культурні інтереси, більш розвинута рефлексія.

У 21% досліджуваних з високим рівнем тривожності простежується дифузна ідентичність. Вона розглядається як статус, який не має чітких цілей, цінностей і переконань. Людина з дифузною ідентичністю може вступити в іншу стадію. Критеріями дифузної ідентичності є середній ступінь незадоволеності собою, сумніви в значущості власної персони, ригідність Я-концепції, наявність внутрішніх конфліктів, самозвинувачення.

Натомість в осіб з середнім рівнем тривожності (31% досліджуваних) спостерігається рівень досягнутої ідентичності. Репрезентацією такої ідентичності є позитивне ставлення до себе при позитивній оцінці власних особистих якостей, стабільному зв'язку з соціумом, а також повній координації механізмів ідентифікації і відособлення. Критеріями позитивної досягнутої ідентичності є: уявлення про те, що власна особистість, характер, діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію та схвалення; відчуття самоцінності і цінність власного "Я" для інших; висока самооцінка та впевненість в своїх діях при високій внутрішній напрузі; бажання відповідати ідеальному уявленню про себе; підвищена рефлексія.

Слід також відзначити, що в осіб з низьким рівнем тривожності домінує мораторій ідентичності (50%). Однак лише в цій групі простежуються усі чотири типи ідентичності, і лише підліткам зі зниженим рівнем тривожності притаманний тип псевдопозитивної ідентичності (16%). Серед таких школярів можуть бути ті, хто заперечуватимуть свою унікальність або ж амбіційно її підкреслюватимуть. Для них характерні порушення часових зв'язків, ригідність Я-концепції, неприйняття критики, низька рефлексія.

Зіставлення показників шкільної тривожності (Б. Філіпс) з даними рівнів ідентичності дало змогу виявити такі закономірності: у підлітків з домінуючим страхом самовираження у переважній більшості випадків спостерігається мораторій ідентичності (87,5%), у решти респондентів з перевагою страху самовираження – дифузна ідентичність (22,5%). У підлітків з переважаючим страхом не

відповідати очікуванням оточуючих в 77% відстежується мораторій ідентичності, в 13% – дифузна ідентичність, а в 7% – досягнута ідентичність. У підлітків з домінуючим страхом у відносинах з вчителями простежуємо всю ту саму перевагу мораторію ідентичності – 73%. Однак в цій групі спостерігається і найвищий відсоток досягнутої ідентичності – 18%. Решту складає дифузна ідентичність – 9%.

Результати дослідження цінностей (за Ш. Шварцом) дали підставу стверджувати про наявність конфлікту та суперечностей у ціннісних настановах. Відзначимо, що більшість з представлених конфліктних поєднань стосуються цінностей, які входять до списку інструментальних ціннісних переваг. Якщо припустити, що термінальні цінності формуються раніше, ніж інструментальні, то можна зробити висновок, що конфліктність у ціннісних орієнтаціях – ознака раннього етапу формування системи ціннісних орієнтацій.

Щодо конфлікту в цінностях, то у підлітків з підвищеним рівнем тривожності такий конфлікт спостерігається в 95% респондентів. При цьому домінуючим мотиваційним типом є “конформність” (29%). Визначальна мотиваційна мета цього типу – заборона і попередження дій, а також схильностей і спонук до дій, які можуть заподіяти шкоду іншим або не відповідають соціальним очікуванням. Ця цінність є похідною від вимоги стримувати прояви, які мають негативні соціальні наслідки.

Проміжне місце серед підлітків з високим рівнем тривожності посідають такі мотиваційні типи, як “безпека” та “доброзичливість” (по 21%). Мотиваційна мета “безпеки” – безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємин. Вона похідна від базових індивідуальних і групових потреб. На думку Ш. Шварца, існує один узагальнений тип цінності безпека (а не два окремих – для групового та індивідуального рівня). Пов’язано це з тим, що цінності, які стосуються колективної безпеки, відображають мету безпеки і для особистості (соціальний порядок, безпека сім’ї, національна безпека, взаємне розташування, взаємодопомога, чистота, відчуття приналежності).

Слід також зазначити, що конфлікт у цінностях серед підлітків з середнім рівнем тривожності діагностований у 45% досліджуваних, а при низькому рівні – у 55%. Отже, низький рівень тривожності є перешкодою на шляху становлення адекватної структури ціннісних орієнтацій, а відтак, і процесу самовизначення. Оптимальний рівень тривожності є запорукою особистісного самовизначення і властивий усім індивідам.

Щодо взаємозалежностей між ціннісним вибором (за Ш. Шварцом) та різними видами шкільної тривожності (за Б. Філіпсом), то стало очевидним, що в осіб з підвищеним страхом самовираження в конфліктному становищі перебувають такі мотиваційні типи, як “досягнення” та “доброзичливість” (у 13 з 16 респондентів). У підлітків з підвищеним страхом не відповідати очікуванням навколишніх в опозиції розмістилися такі мотиваційні типи, як “володіння собою” та “традиції” (8 осіб з 13). У школярів, яким властивий страх у взаєминах із вчителями, конфліктують такі мотиваційні типи, як “духовність” та “сила” (6 осіб з 11).

Висновки. Проведене дослідження дало змогу виявити взаємозалежності між такими психологічними конструктами як самовизначення та тривожність. Нами було доведено припущення про існування певних труднощів у процесі самовизначення підлітків з підвищеним рівнем тривожності.

Підсумовуючи результати дослідження, слід відзначити, що підлітки з високим рівнем тривожності в переважачій більшості перебувають на стадії мораторію ідентичності. Тоді як середній рівень тривожності не перешкоджає адекватному процесу її формування (найбільший відсоток респондентів з досягнутою ідентичністю виявлений саме в групі осіб з середнім рівнем тривожності). Низький рівень тривожності має специфічний вплив на формування особистості підлітка: лише в цій групі констатовано формування псевдо-позитивної ідентичності.

Метою *подальших наукових розвідок* стане обґрунтування особливостей психологічного супроводу підлітків з різними типами самовизначення та тривожними проявами.

Література

1. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер ; [пер. с англ. А.И. Кравченко] // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147 – 156.
2. Гаврилова Т.А. Аутомортальная тревога как проблема психологии здоровья / Т.А. Гаврилова // Психология здоровья: новое научное направление : Санкт-Петербург, 14 – 15 декабря 2009 г. – СПб. : СПбГИПСР, 2009. – С. 39 – 45.
3. Кляпець О.Я. Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб вибудовування нею власного майбутнього / О.Я. Кляпець // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 227 – 257.
4. Кучерявец В.Г. Особливості вербалізації танатичної тривожності в період дорослішання / В.Г. Кучерявец // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2009 р.). – Чернівці : Книга – XXI, 2009. – С. 458 – 461.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард ; [пер. с нем. В.М. Лещинской]. – Ростов н/Д. : Феникс, 2000. – 544 с.
6. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді / Л.А. Лепіхова // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 133 – 165.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с. – (Серия “Мастера психологии”).
8. Нестеренко В.О. Проблема співвідношення захисних механізмів особистості та тривожності / В.О. Нестеренко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. Л.М. Романишина]. – 2009. – № 51. – С. 159 – 159.
9. Омельченко Я. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я. Омельченко, З. Кісарчук. – К. : Шкільний світ, 2008. – 112 с.
10. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
11. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн ; [послесл. К.А. Абульхановой-Славской, А.Н. Славской]. – М. : Наука, 1997. – 189 с.
12. Савченко И.А. Психологические основания профессионального самоопределения старших школьников : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.13 / И.А. Савченко. – М., 2003. – 122 с.
13. Титаренко Т.М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості / Т.М. Титаренко // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 9 – 32.
14. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; [пер. с нем. В. Закса ; пер. с англ. Т. Панфиловой, Л. Чернышёвой]. – М. : АСТ ; Транзиткнига, 2004. – 572 [4] с.

References

1. Veber M. Osnovnye ponjatija stratifikacii / M. Veber ; [per. s angl. A.I. Kravchenko] // Sociologicheskie issledovaniya. – 1994. – № 5. – S. 147 – 156.
2. Gavrilova T.A. Automortal'naja trevoga kak problema psihologii zdorov'ja / T.A. Gavrilova // Psihologija zdorov'ja: novoe nauchnoe napravlenie : Sankt-Peterburg, 14 – 15 dekabnja 2009 g. – SPb. : SPbGIPSR, 2009. – S. 39 – 45.
3. Kliapets O.Ia. Shliubno-simeini domahannia osobystosti yak sposib vybudovuvannia neiu vlasnoho maibutnoho / O.Ia. Kliapets // Zhyttievi domahannia osobystosti : monohrafiia / za red. T.M. Tytarenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2007. – S. 227 – 257
4. Kucheriavets V.H. Osoblyvosti verbalizatsii tanatychnoi tryvozhnosti v period doroslishannia / V.H. Kucheriavets // Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (15 travnia 2009 r.). – Chernivtsi : Knyha – XXI, 2009. – S. 458 – 461.
5. Leonhard K. Aktsentuyrovannye lychnosti / K. Leonhard ; [per. s nem. V.M. Leshchynskoi]. – Rostov n/D. : Fenyks, 2000. – 544 s.
6. Liepikhova L.A. Sotsialno-psykholohichni skladovi tsilespryamovanoi systemy osobystosti shkilnoi molodi / L.A. Liepikhova // Zhyttievi domahannia osobystosti : monohrafiia / za red. T.M. Tytarenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2007. – S. 133 – 165.
7. Maslou A. Motivacija i lichnost' / A. Maslou ; per. s angl. – [3-e izd.]. – SPb. : Piter, 2008. – 352 s. – (Serija "Mastera psihologii").
8. Nesterenko V.O. Problema spivvidnoshennia zakhysnykh mekhanizmiv osobystosti ta tryvozhnosti / V.O. Nestorenko // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni ta psykholohichni nauky / [hol. red. L.M. Romanyshyna]. – 2009. – № 51. – S. 159 – 159.
9. Omelchenko Ia. Psykholohichna dopomoha ditiam z tryvozhnymy stanamy / Y. Omelchenko, Z. Kisarchuk. – K. : Shkilnyi svit, 2008. – 112 s.
10. Parsons T. Sistema sovremennykh obshhestv / T. Parsons ; per. s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva ; pod red. M.S. Kovalevoj. – M. : Aspekt Press, 1997. – 270 s.
11. Rubinshtejn S.L. Chelovek i mir / S.L. Rubinshtejn ; [poslesl. K.A. Abul'hanovoj-Slavskoj, A.N. Slavskoj]. – M. : Nauka, 1997. – 189 s.
12. Savchenko I.A. Psihologicheskie osnovanija professional'nogo samoopredelenija starshih shkol'nikov : diss. ... kand. psih. nauk : 19.00.13 / I.A. Savchenko. – M., 2003. – 122 s.
13. Tytarenko T.M. Zhyttievi domahannia yak sotsialno-psykholohichni mekhanizm samozdiisnennia osobystosti / T.M. Tytarenko // Zhyttievi domahannia osobystosti : monohrafiia / za red. T.M. Tytarenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2007. – S. 9 – 32.
14. Fromm Je. Dusha cheloveka / Je. Fromm ; [per. s nem. V. Zaksa ; per. s angl. T. Panfilovoj, L. Chernyshjovoj]. – M. : AST ; Tranzitkniga, 2004. – 572 [4] s.

Гринечко Андрей. Влияние тревожности на процесс самоопределения в подростковом возрасте. В статье исследуется проблема зависимости между явлениями самоопределения и тревожности в среде школьников-подростков. Наводится поуровневый анализ сформированности личностного самоопределения у детей с разным уровнем проявления тревожности. Эмпирически исследуются явления личностной, ситуативной, школьной тревожности, личностной идентичности, ценностей и ценностно-мотивационных типов у школьников подросткового возраста. Акцент ставится на характерные уровни становления идентичности и сформированности личностных ценностей у подростков с повышенным уровнем тревожности.

Ключевые слова: тревожность, личностное самоопределение, идентичность, терминальные ценности, инструментальные ценности, ценностно-мотивационный тип.

Hrynychko Andriy. Influence of anxiety on the process of self-determination in adolescent age. In the article the problem of dependence between the phenomena of self-determination and anxiety in the environment of students-teenagers is studied. The level analysis of the formation of personality self-determination is given for children with a different level of anxiety manifestation. The phenomena of personal, situational, school anxiety, personal identity, values and value-motivational types in adolescent students are investigated empirically. Accents are put on the characteristic levels of identity formation and personality values formation for teenagers with a higher level of anxiety.

Keywords: anxiety, personality self-determination, identity, terminal values, instrumental values, value-motivational type.